

Олександр Саган

Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України, м. Київ

ПРАВОСЛАВНА ІДЕОЛОГІЯ: НОВІ АСПЕКТИ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті на основі історичних та філософських розвідок оцінюється вплив релігії (передусім православ'я) на політичний, економічний та культурний розвиток європейських держав, а також досліджуються зміни, які характеризують сучасні релігійні ідеології. Аналізується доктрина «русского мира» як геополітичний та релігійний проєкт, а також окреслюються потенційні наслідки його реалізації для України.

Православ'я як система релігійних й філософських поглядів і як структура із певними та особливими закономірностями організаційного розвитку має дуже різноманітний вплив на суспільство, в якому воно функціонує. Тобто коли ми говоримо про політичний й економічний розвиток держав, де православні становлять більшість або ж складають впливові релігійні меншини, ми повинні бути свідомими того, що і політика, і економіка цих держав взаємозалежні у своїх проявах із православ'ям.

Ціль статті – дослідити вплив Болгарської (Сербської) церкви на політичний, культурний, економічний розвиток європейських держав, а також зміни, що характерні для сучасної релігійної ідеології.

Чому і як політичний розвиток держав залежить від релігії (православ'я)?

Справа тут не лише в тому, що структура і функції релігії та політики практично накладаються (аспект структурно-функціонального аналізу) [1].

Становлення і політичний розвиток будь-якої держави потребує чіткої самоідентифікації певної групи осіб, об'єднання їх певною ідеєю (ідеологія). А теза про те, що релігія безпосередньо впливає на світогляд віруючих (і навіть іно- та невіруючих – завдяки створенню особливого цивілізаційного фону), думаю, не викликатиме заперечень.

Християнство (православ'я) і нині якнайкраще справляється із цим завданням, а в античні та середньовічні часи воно було чи не єдиним офіційно дозволеним ідеологічним апаратом, а тому, власне, є ключем до історії будь-якого народу, оскільки, і ми це стверджуємо, неможливо зрозуміти давню культуру народу, якщо ми не розуміємо її релігійних коренів.

Без врахування релігійного чинника історики часто приходять до хибних висновків при інтерпретації того чи іншого розгортання політичних подій. Особливо це стосується становлення та розвитку слов'янських держав.

Однією із визначальних ідей православ'я, яка сягає корінням до Візантії, була: єдина віра – єдина держава, які співіснують за принципом симфонії (союзу, співзвуччя) церкви та світської держави. Візантія як православна імперія мала сакральньо-православний, в значенні єдино істинної релігії, статус. Таким чином, православ'я на той час ототожнювалося з однією імперією і одним народом, у чому, власне, й полягає основа етатистської (державницької) ідеї та ідеї тогочасної православної есхатології – спасіння можливе лише в православній імперії, яка в світі лише одна.

Саме домінуванням цієї ідеї, на наш погляд, і можна пояснити вперте невизнання (відбирання при першій же нагоді) греками автокефалій Балканських православних церков і навіть Московської церкви, якою керували православні царі. Греки не хотіли усвідомлювати (ототожнювати) «право-слав'я» з декількома народами чи державами.

А тому надання автокефалій до XVI ст. розглядалися Константинопольськими патріархами як тимчасові стратегічні відступи, які, при сприятливому збігу обставин, одразу ж «виправлялися», тобто автокефалія ліквідувалася. Саме цим можна пояснити кількарізові надання автокефалій одній й тій же церкві (Сербській, Болгарській та ін.).

Після падіння Візантії у 1453 р. ідею православності («право-слав'я» як єдиності істинності однієї держави і одного народу) намагалося перехопити нове політичне утворення – Московське царство. Для останнього падіння Константинополя – Божа кара за зраду православ'ю (унії з Римом). Розпочався довгий період османського тиску, який через 140 років все-таки змусив греків погодитися на «розпорошення єдності Церковного тіла» і ламання теорії тетрархії, а фактично – теорії однієї істинно православної держави й однієї істинної Церкви. Ця теорія поступається місцем поліістинності, а отже, відкриває дорогу до співіснування на рівних умовах кількох Помісних автокефальних Церков (нинішня модель співіснування Православних церков).

Давня боротьба національних церков за незалежність набуває наприкінці XVI ст. (після 1591 р. – часу визнання Московського патріархату) нових рис, хоча, як вже зазначалося, Константинопольський патріархат дуже важко і неохоче погоджувався й погоджується на нові автокефалії. З цього часу змінюється й характер боротьби православних народів за свою незалежність. Раніше отримання незалежності болгарської (932, 1234 рр.) чи сербської (1228 р.) церков було наслідком зростання політичної могутності цих держав. Але й самі політичні лідери болгар чи сербів часто мали на меті не утворення передовсім національних держав, а формування суперімперій, які здатні замінити Константинопольську шляхом завоювання (підпорядкування, принаймні частини) останньої. У такому разі болгарська (чи сербська) церква перебирала б на себе статус вселенської. Не випадково болгарський князь Симеон мріяв і багато що зробив з мечем в руках для об'єднання Болгарії і Візантії в єдину Православну Ойкумену. А не менш могутній Стефан Душан іменував себе незрозумілим для багатьох істориків титулом «цар сербів і греків».

Ці та подібні їм ідеї політичних змін на основі спільної віри та території об'єктивно закінчувалися фіаско. У XVI ст. політична й церковна боротьба вже йшла не за заміну, а за відособлення на рівних. Константинопольський патріарх стає лише першим серед рівних, а не папою сходу [2]. Правда, фактор «спільної віри» встиг зіграти злий жарт із українським народом – саме цей чинник, як стверджують історики, став одним із визначальних у його переході «під руку московського царя».

Як впливає православ'я на економічний розвиток народів?

Вже достатньо багато зламано списів навколо теорії Макса Вебера, що викладена у праці «Протестантська етика і дух капіталізму». Проте своєрідний виклик К. Марксу із його «первинністю економічних відносин у становленні нових суспільних явищ», зроблений М. Вебером, не втратив своєї актуальності й донині. Адже, як справедливо стверджував Вебер, громадські цінності формуються не в раціональний спосіб, а силою так званого «творчого зриву», без якого неможлива була б поява великих релігій. І саме самосвідомість, культура і релігія є тим материнським лоном, де формується ідеологія економіки. Розвал СРСР не означав перемогу капіталізму над комунізмом/соціалізмом. Це була не перемога матеріального над ідеальним чи благополуччя над злиднями – швидше мова йде про кризу соціалістичної ідеї, яка так і не змогла реалізуватися, проте значно вплинула/видозмінила класичний капіталізм і нині знаходить нові, синтетичні форми (китайська економіка). Як пише Ф. Фукуяма: «Люди здатні переносити будь-які матеріальні труднощі заради ідей, які існують виключно в сфері духу» (історія СРСР, Китаю, Північної Кореї та багатьох інших країн – яскравий тому приклад).

Не викликає сумнівів, що релігія по-різному впливає на економічну успішність тієї чи іншої країни. За Вебером, серед християн фінансово найуспішнішими є протестанти. Основа їх багатства – «дух капіталізму», який, на думку Вебера, базується на протестантській концепції спасіння. Ми не будемо зупинятися на викладі суті цієї достатньо відомої концепції, в основі якої лежить «мирська аскеза» та поняття «спасіння у миру», вираженням чого є «мирський успіх», який неможливий без сприяння Бога. Відтак фінансовий успіх – благословення Боже.

Теорія Вебера цікава нам тому, що і нині вона має вагомий підстави для існування. Її тези спрацьовують, незважаючи на те, що «дух капіталізму» вже зовсім інший, аніж на початку ХХ ст. (дух наживи був витіснений духом гедонізму чи, як це звучить у документах УПЦ, консюмеризму [3]). Але й нині ті бідняки, які переходять з католицизму в протестантизм, наприклад, в Латинській Америці, покращують матеріальний рівень свого життя значно швидше, ніж католики. У більш глобальному масштабі можна стверджувати, що країни, у яких поширені переважно авраамічні релігії (християнство, іслам, іудаїзм), більш економічно успішні порівняно з соціумами, де поширені індуїзм, буддизм чи національні релігії (успіх Індії чи Китаю не в останню чергу пов'язаний із їх вестернізацією). І навіть атеїсти економічно менш ефективні у порівнянні з людьми, які відвідують церковні служби.

За Вебером, православні країни в Європі об'єктивно будуть економічно найбільш відсталі, а отже, бідні, саме через свій релігійний вибір. Але чи завжди справедлива схема Вебера щодо православ'я? І що змінилося за останні сто років в економічному плані у так званих «православних» країнах?

Причиною не дуже привабливого економічного майбутнього православних, на думку М. Вебера, є сильні патріархальні традиції, різні види інфофобії, наявна схильність до традиціоналізму (перш за все, визначається релігією), а відтак менший рівень інновацій, нових ідей, більша стійкість до змін.

Проте Вебер вперто не хотів зауважувати, що практично у всіх так званих «православних країнах» православні віруючі століттями перебували в умовах іновірної державної влади – ісламської чи католицької (чотири Східні патріархати, всі Балканські країни, Україна, Білорусія). Відтак ідеологічний тиск (спонукання до зміни віри) не міг не вилитися в економічний (збільшення податків для православних, додаткові соціальні обов'язки тощо). З іншого боку, зміна віри для цих народів фактично завжди означала і часткову чи повну асиміляцію (зміну національності, розчинення у чужому соціумі тощо). Відтак боротьба за національність дорівнювала боротьбі за віру і, відповідно, дорівнювала економічній бідності.

Зрозуміло, що і в цьому правилі були свої винятки, які повністю підпадають під прогнози Вебера. Мова йде про країну, де православ'я розвинулося у варіанті аскетичного візантійського чернецтва із характерною «негативною» господарською етикою (упереджене ставлення до багатства та зневага до матеріального), – про Московію, нинішню Російську Федерацію.

Нинішній прогресуючий економічний розвиток «православних країн», окрім факторів глобалізації, уніфікації місцевого та європейського законодавства тощо, частково можна пояснити і стрімким втрачанням православ'ям своїх домінуючих позицій у цих країнах та ростом кількості протестантів й іновірних/невірних. В Україні, наприклад, серед зареєстрованих релігійних громад православні становлять лише 50%.

Цікаво, що російський (згодом – радянський) імперіалізм для пояснення своїх економічних негараздів широко пропагував власну теорію, в основі якої лежить все та ж месійність «Третього Риму». А саме: «економічне відставання є тимчасовим явищем»

і згодом саме «православні» країни «порятують світ і створять царство благоденствія» (царизм) чи «доженуть і переженуть» «загниваючу» Америку, побудувавши комунізм (радянські часи). Нині настали нові часи – і нова теорія порятунку світу не застала себе довго чекати.

Що змінилося у православній ідеології у XXI ст.?

Православний світ наприкінці минулого століття почав розуміти, що повернення до часів симфоній церкви і державної влади, ностальгія за якими пронизувала так звані «православні» країни майже все це століття, вже неможливе. Відтак ще у 60-х роках ХХ ст. на Родоських нарадах почали вироблятися зародки того нового православ'я, яке на початку ХХІ ст. було представлено у низці соціальних доктрин церков, найбільш відомою із яких є Соціальна доктрина Московського патріархату.

Розвал соцсистеми підтвердив найгірші застороги православних кліриків. Уряди навіть «традиційно православних країн» однозначно відсепарувалися від активної і відкритої допомоги православним церквам. Тим більше, що у багатьох країнах нині існує кілька православних юрисдикцій.

Єдина країна, яка знову випала із цього правила – Російська Федерація. І цьому є своє пояснення. Православ'я тут стало не звичайною релігією, яка задовольняє потреби віруючих у сфері свободи совісті, а перетворилося на своєрідну ідеологію із частковою підміною історії держави. Це банальне зміщення політичної історії в релігійну площину має свою причину – традиційні «історичні території», з «яких починалася Русь», нині знаходяться на теренах інших держав. Але духовно церкви цих держав підпорядковані Московській патріархії. Відтак історія православ'я стає для росіян тим містком, який і тримає купи всі політичні надбудови типу «Київ – мати городов русских» і т.п.

Фактично розпад СРСР повернув Росію до ідеологічного стану початку ХХ ст., де базовим концептом було твердження (спрямування до дії): «великорусская народность несет цивилизацию отсталым народам Российской империи» (нав'язуванням російської культури, мови, єдиноправильної релігії – православ'я тощо). Згодом (в радянські часи) ця формула дещо видозмінилася – йшлося про «єдиную общность – советский народ» (але на базі тієї ж великоросійської народності, російської мови, культури).

Із розпадом Радянського Союзу Росія довго шукала себе у нових ідеологічних реаліях. У середині 90-х років минулого століття була запропонована ідея так званої «слов'янської єдності» (знову ж – на основі релігійної єдності, і знову починати слід було з України та Білорусії), проте події у Югославії довели, що насправді ця слов'янська єдність закінчується там, де починаються комерційні проекти Кремля.

Нині питання стоїть ширше – розгортається новий проект із назвою «русский мир». В його основі – спільний православний простір (православна цивілізація), який свого часу Росія мудро зберегла для Московського патріархату, наперекір канонам не дозволивши розпастися Руській ПЦ. Про це свого часу відомий російський дисидент о. Гліб Якунін влучно зауважив: політична імперія розпалася, але духовна імперія збереглася [4] (зазначимо, що збереглася ця духовна імперія лише завдяки надзусиллям російських агентів впливу в органах влади новостворюваних незалежних держав).

Чому ця тяга до знищення всього іонаціонального на користь російської культури, мови, традицій тощо виявилася в росіян такою живучою? Справа в тому, що Росії так і не вдалося утримати православну/слов'янську більшість у своєму «Третньому Римі». У різні часи були здійснені спроби хрещення татар. Проте кряшени (разом із нагайбаками, касимівськими татарами, хакасами та ін.) становлять незначну групу навіть у середовищі татар. Всі інші спроби збільшити слов'янське населення (дозвіл для україн-

ців служити у збройних силах Росії, збільшення матеріальної допомоги при народженні дитини тощо) не принесли очікуваного результату. В Україні існує кримінальна відповідальність за найманство, а допомога росіян при народженні йшла переважно в аули.

Виходом із загрозованої ситуації стала нова версія відомої концепції російського імперіалізму: «Самодержавство. Православ'я. Народність». Тільки у XXI ст. вирішили її вдосконалити, переставивши нинішнє видозмінене «самодержавство» на кінець списку (православна віра, «русская культура» й мова, спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток) [5].

Тобто радянська версія «колиски трьох братніх народів» (Росії, України та Білорусії) вже не задовольняє російських світських/церковних ідеологів (в їх новітній версії – це один штучно розділений народ). І причина тут не лише в дуже скептичному ставленні більшості українських та білоруських істориків до цієї надуманої «колиски» чи навіть політичного протистояння очільників названих країн. Реалії такі, що людських ресурсів лише України й Білорусії для Росії вже замало. Тим більше, що не можуть же всі українці чи білоруси виїхати до РФ.

От і виникла нова консервативна за формою і політична за суттю доктрина «русского мира», яка, до того як офіційно була підхоплена Московською патріархією, довгий час проходила тестування на громадських організаціях (а з 2007 р. відбуваються підтримувані владою щорічні форуми громадської організації «Русский мир»).

Алексій II так і не дав добро на втягнення патріархії у поширення цієї теорії. Проте тодішній глава зовнішньоцерковного відомства митрополит Кіріл розумів, що «Соціальна доктрина РПЦ» взірця 2000 р. не цікава російській державі. Тим більше, що і церква виявилася не готовою навіть до часткового «соціального осучаснення». Інша справа – «русский мир».

Тестова операція щодо потрібності «русского мира» Московській патріархії була блискуче проведена особисто митрополитом Кірілом. Найбільший і найдавніший головний біль патріархії, з яким безнадійно боролися навіть радянські спецслужби, а саме – Російська ПЦ Закордонна – зник всього за кілька років (у 2007 р. урочисто об'єдналися Руська ПЦ і Російська ПЦ Закордонна). Московська патріархія отримала на об'єднання такі фінанси та державні ресурси, про які раніше і мріяти не могла (тодішній президент В. Путін не лише тримав процес на контролі, але й особисто долучався до стимулювання об'єднавчих процесів). В результаті десятків років взаємного анафемствування церков наче й не було – принаймні такий вигляд було зроблено на об'єднавчих заходах.

Базові установки «русского мира» остаточно ще не виставлені (можливо, ми просто про них не знаємо), а відтак вони постійно змінюються. Проте вже нині зрозуміло, що «вчення про необхідність розбудови православної цивілізації» для такої ідеї вже малувато. І мова йде не менше, аніж про «спасіння світу» завдяки «Благовесту Святейшого (Московського патріарха) о Русском Мире» [6].

«Збирання парафій», тобто масштабне розширення сітки православних приходів за межами Росії, стало нині завданням № 1 як для російських кліриків, так і для політиків. І справа тут не лише у наближенні Всесвітнього всеправославного собору (за попередніми даними має відбутися у 2013 р.) – на ньому може бути прийняте рішення про діаспору, а тоді «забирання свого» (нерухомість, зв'язки, культурні цінності тощо) для Руської ПЦ може значно ускладнитися. Як заявив один із ідеологів «русского мира», викладач МДАіС ієромонах Євфимій (Моїсєєв): «Русский мир – це не лише росіяни... русским можно стать – великоросом, білорусом, українцем, болгариним, греком, сербом, грузиним...» [7]. А відтак «русский мир» втрачає етнічне звучання і стає основою «Вселенської Церкви», всесвітньої «православно-руської катедри», яка має володіти чи,

принаймні, вагомо впливати (методом, як жартують деякі дослідники, «духовного асфальтоукладчика») на розвиток світу.

Кінцевим результатом формування «русского мира» має стати, по-перше, «перезавантаження» (фактично – знищення) національних суверенітетів, спрямування їх не на відокремлення від сусідів, а на «відповідальне підтримання та розвиток нашої цивілізаційної спільності». По-друге, здійснення «свого унікального проекту інтеграції» (очевидно планується щось на взірць Євросоюзу – а сформується, як завжди, варіант Російської імперії. – О.С.). По-третє, «русский мир» має бути «діяльним, мобілізуючим початком побудови кращого майбутнього для великого багатонаціонального об'єднання, що живе у мирі з собою і рештою світу», а допомагати йому у цьому будуть «численні діаспори Русского світу», що проживають «з іншими народами планети» [8]. Зокрема, патріархом, поряд з Україною, були названі Білорусія, Молдова і Казахстан [8].

Україна у минулому столітті на прохання «московських друзів» уже «перезавантажувала» свій національний суверенітет, а тому добре пам'ятає, чим закінчується побудова «найкращого у світі майбутнього» у російському виконанні. І напевно чи та маса компліментів, яка роздається ідеологами «русского мира» на адресу Києва («Київ повинен стати найважливішим політичним та суспільним центром “русского мира”», «Київ – колыска “руської цивілізації”» тощо), зможе переконати українців у протилежному. Зрештою, чи порівнювані ці заклики з тим, чим для українців завжди був і залишається Київ – «Новим Єрусалимом» [9], Божественним містом, де «Храми Божі, ніби з самим Богом розмовляють» (Т. Шевченко).

Але ми говоримо про тих українців, які мають пам'ять і розум, щоб осмислити своє минуле і зробити із нього висновки. Є й безпам'ятки. І їх теж немало [10], [11]. Та й українські чиновники також вже готові взяти до виконання базові тези «русского мира», оскільки, як справедливо зазначають аналітики, доктрина «русского мира» претендує на роль не просто гуманітарного продукту – для «подумати» і «вибрати». Вона претендує на документ – «зробити». Тобто це – пряме керівництво до дії, багатоманіття директивних установок, які слід реалізовувати [12].

Відтак ми пам'ятаємо розмірковування певних високопосадовців про «русский мир», який для них є і культурно, і політично наймилішим. «Прорізаються» й нові «борці». «Зараз завдання суспільства і віруючих підтримати владу у її намірах побудувати антинаціональну Україну і Україну як частину “русского мира”», – заявив нещодавно перший заступник голови Держкомнацрелігій В. Воронін [13] (у Положенні про Комітет та чинному законодавстві цьому держорганові визначаються/фінансуються протилежні завдання – зберегти багатонаціональну Україну, самостійну та незалежну країну). Подібні приклади можна продовжувати. Вірус «русского мира» вразив не лише окремі міністерства, де свідомо чи несвідомо вже почали нелегальну реалізацію базових постулатів «русского мира». Плакатами з пропагандою «русского мира» завішані обласні бібліотеки, школи, вузи тощо – для «звикання» і підсвідомого виховання української молоді.

Наступним кроком після розбудови «антинаціональної України» і «звикання» молоді до ідеї «русского мира», буде, як про це пише один із активістів «русского мира» М. Орлов, інше дійство, на яке нині спеціально «не звертають увагу російські вчені». А це – знищення самої ідеї «українства». Оскільки українці – це не більше, аніж «польський проект, видуманий два століття тому» [11].

Наче передчуваючи можливість швидкого проникнення ідеї «русского мира» у церкву (до 2009 р. Московська патріархія підтримувала її неофіційно), Блаженніший митрополит Київський та всієї України Володимир у своєму виступі на Архиєрейському Соборі Руської ПЦ (2008) зазначив, що «Українська ПЦ зобов'язана враховува-

ти соціокультурні особливості нашої країни» і «сьогодні ми змушені говорити про два полюси української культури, дві різні цивілізаційні орбіти – «східну» та «західну» [3]. А відтак: «Місія України аж ніяк не вичерпується функцією буферної зони між Сходом і Заходом. Україна – це самодостатній соціокультурний простір, перед яким стоїть завдання віднайдення власної внутрішньої цілісності через синтез спадщини Сходу та Заходу» [3].

Нові загрози «фрагментації православ'я в Україні за лініями водорозділу цивілізаційно-культурних спільнот усередині нашої країни» (а до цього явища, на думку митрополита, причетні окремі політичні сили як всередині, так і за межами України) змушує УПЦ «відсторонитися (звільнитися) від політичного та ідеологічного контексту», «максимально дистанціюватися від будь-яких політичних та ідеологічних платформ, оскільки в українських реаліях вони не поєднують, а розділяють людей». «Ми також не беремо на себе відповідальності визначати цивілізаційний вибір України» [3]. Митрополія, як ми знаємо, також засудила так зване «політичне православ'я», яке, з подачи шовіністів, наробило багато шкоди для УПЦ.

Тим самим митрополит Володимир дає зрозуміти, що концепція «руського мира» виходить за рамки церковної проблеми – це питання цивілізаційного/геополітичного вибору кожної країни, який повинні робити всі громадяни країни, незалежно від конфесійної належності. Відтак ця концепція неприйнятна як єдина для всієї країни. Адже вона розділятиме і церкву, і країну в цілому.

Зрозуміло, що нова ідеологія, запропонована Кремлем і підхоплена Московською патріархією, – це намагання відтягнути час для внутрішньої перебудови російського суспільства, створення «нової ідентичності». А саме: формулювання світоглядної та ціннісної системи росіян, які з утворенням незалежних України та Білорусії втратили початки своєї історії, намагання міфологізувати свою історію та розширити її за принципом/правом колонізаторів – «моя історія там, де я живу». Власне, лише об'єднавши людські та інтелектуальні ресурси всіх російськомовних у слов'янських і не слов'янських країнах (у першу чергу – Україні та Білорусії), РФ має шанс не перетворитися на імамат і уникнути президента-мусульманина вже через 20 – 30 років.

З іншого боку, не лише у слов'янському світі, але й у всьому Вселенському православ'ї участь Московської патріархії у реалізації ідеї «руського мира» є найагресивнішою формою конфесійного впливу на формування внутрішньої та зовнішньої політики тих країн, де росіяни мають свої потужні національні меншини або ж вихованих у часи соцтабору «симпатиків».

Йдучи на такий ризик політизації церкви, Руська ПЦ очевидно розраховує, окрім названих, отримати й інші дивіденди від «руського мира»: стати рівною Католицькій церкві Вселенською церквою, всесвітньою «православно-руською катедрою» – формальним чи неформальним лідером православного світу (що це так, неважко переконатися, якщо уважно прочитати матеріали і виступи на щорічних з'їздах «Русского мира»). Ці амбіції не можуть не викликати жорстку протидію не лише з боку Константинопольського патріархату, але й інших авторитетних помісних православних церков. Якщо врахувати, що це протистояння відбуватиметься на фоні щорічного зменшення у світі православних віруючих, то можна висувати, що «русский мир» – антиправославний політичний проект, реалізація якого призведе до нових православних розколів, подальшого занепаду та кризи Вселенського православ'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Саган О. Політика і релігія / О. Саган // Політологія : підручник. – К. : Академія, 2001.
2. Саган О. Хроноструктура православної ментальності у геоконфесійному вимірі // Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан / Саган О. – К., 2004.

3. Доповідь Блаженнішого Митрополита Київського та всієї України Володимира на Архієрейському Соборі Руської ПЦ (Москва, червень 2008 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : orthodox.org.ua/uk/slovo_do_chitachiv/2008/06/25/3165.html
4. Якунин Глеб. Подлинный лик Московской патриархии / Якунин Глеб. – М., 1995.
5. Коваленко Г. Учення патріарха про «руський світ»: перезавантаження – 2010 [Електронний ресурс] / Г. Коваленко. – Режим доступу : risu.org.ua/ua/index/expert_thought/comments/38797
6. Щоткина К. Культовый роман [Електронний ресурс] / К. Щоткина. – Режим доступу : risu.org.ua/ua/index/expert_thought/authors_columns/kshchotkina_column/38612
7. Евфимий (Моисеев), иеромонах. Русская Церковь как основа Русского мира, Русский мир как основа Вселенской Церкви. Доклад, прочитанный на IX научно-практической конференции «Богословие и светские науки: традиционные и новые взаимосвязи», состоявшейся 5-6.11.2010 в Казанской духовной семинарии [Електронний ресурс] / Евфимий (Моисеев), иеромонах. – Режим доступа : bogoslov.ru/text/501891.html
8. Виступ Патріарха Московського Кіріла 3.11.2010 на відкритті IV Асамблеї Русского міра [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.patriarchia.ru/ua/db/text/1310954.html
9. Володимир, митрополит Київський і всієї України, Предстоятель Української ПЦ. Пам'ять про Новий Єрусалим: Київська традиція (Слово про Київ на відкритті IX Міжнародних Успенських Читань) [Електронний ресурс] / Володимир, митрополит Київський і всієї України, Предстоятель Української ПЦ. – Режим доступу : orthodox.org.ua/uk/node/5692
10. Борозенець Т. Русский мир – благовестие воскресения [Електронний ресурс] / Борозенець Т. – Режим доступу : risu.org.ua/ua/index/expert_thought/open_theme/39001/
11. Орлов М. Русский мир [Електронний ресурс] / М. Орлов. – Режим доступу : risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/39194
12. Ермолаев А. Православная платформа доктрины «Русского мира» – ее «ахиллесова пята» [Електронний ресурс] / А. Ермолаев. – Режим доступу : risu.org.ua/ua/index/blog/~chernomorets/39418/
13. Украинский чиновник заявил о поддержке концепции «Русского мира» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nr2.ru/kiiev/294213.html

Александр Саган

Православная идеология: новые аспекты XXI столетия

В статье на основе исторических и философских исследований оценивается влияние религии (прежде всего православия) на политическое, экономическое и культурное развитие европейских государств, а также исследуются изменения, которые характеризуют современные религиозные идеологии. Анализируется доктрина «русского мира» как геополитический и религиозный проект, а также описываются потенциальные последствия его реализации для Украины.

Oleksandr Sagan

Orthodox Ideology: New Aspects of the XXI Century

In the article on the basis of historical and philosophical researches influence of religion (first of all Orthodoxy) on political, economic and cultural development of the European states is estimated, and also the changes which characterize modern religious ideologies are investigated. The author analyzes the doctrine of “Russian world” as the geopolitical and religious project, and also describes potential consequences of its realization for Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 05.07.2010.